

Наставно-научном већу
Филозофског факултета у Београду

Пошто смо одлуком Наставно-научног већа на седници одржаној 3. новембра 2022. године именовани у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Концепти „Свете земље“ у православном свету југоисточне Европе (13-16. в.)* кандидата Александра З. Савића, част нам је да поднесемо следећи

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Александар З. Савић (Ужице, 5. октобар 1991) завршио је Ужичку гимназију (друштвено-језички смер) и уписао основне студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2010. године. Дипломирао је 2014. са средњом оценом 9.97. Мастер студије је завршио наредне 2015. године са средњом оценом 10. У децембру 2017. изабран је у звање асистента на Катедри за општу историју средњег века и помоћне историјске науке. Члан је Српског националног комитета за византологију, а обавља и дужност секретара Центра за теорију историје Филозофског факултета. Савићева главна област истраживања јесте културна историја средњег века, а теме о којима је до сада писао обухватају хагиографију, ходочашће, културне трансфере на простору источног Медитерана и хришћанско-муслиманске односе. До сада је објавио следеће научне радове:

1. Дарови са Нила: Нови поглед на сусрет светог Саве са египатским султаном, *Зборник Матице српске за историју* 90 (2014) 7–35.
2. „Измишљање“ Вавилона – Географија и хагиографија у блискоисточном итинерару светог Саве Српског, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 291–312.
3. „Велможе аримаде“: О титули муслиманских достојанственика у Теодосијевом Житију светог Саве, *Оријенталистичко знамење: Сећање на Марију Ђукановић (1923–1983)*, ed. А. Митровић, Београд 2016, 407–416.
4. Историографија и арабистика у Србији: *Ubi sumus? Quo vadimus?*, *Оријенталистика: Јуче – данас - сутра*, ed. А. Митровић, Београд 2019, 467–499.
5. Словенска књижевност и византијска апологетика/полемика против ислама: Прилози читању Житија Константина-Ћирила и Законоправила светог Саве, *Иницијал* 7 (2019) 23–61.

6. Athos – Jerusalem – Sinai: Peregrinations and Identities in the Lives of St Sava of Serbia, *South-Eastern Europe and the Eastern Mediterranean*, ed. I. Feodorov, Brăila 2020, 23–52.

7. A Sea of Miracles: Reflections on Narrative Space in Medieval Serbian Hagiography, *Зборник радова Византолошког института* 58 (2021) 39–71.

8. „A Most Splendent Path to Jerusalem“: Remembering the Holy Land in Medieval Serbian Hagiography, *Memory and Identity in the Medieval and Early Modern World*, edd. R. Bleier, B. Coleman, C. Fletcher, Oxford etc. 2022, 67–84.

Докторска дисертација Александра Савића Концепти „Свете земље“ у православном свету Југоисточне Европе (13-16 век) обухвата 249 страна основног текста са пратећим научним апаратом (1313 напомена), као и спискове скраћеница и коришћене литературе (21 страна). Основни текст чине Уводна разматрања (подељена на теоријске и тематске поставке рада и на приказ изворног досијеа), потом следе средишња анализа посвећена текстуалном обликовању простора у јужнословенским списима о светим местима и у релевантном хагиографском материјалу и Закључне напомене.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације је сагледавање феномена Свете земље на нивоу текстуалне репрезентације, односно утврђивање како је она представљана у писаним изворима и каква су значења те представе имале у специфичним миљеима у којима или за које су настајале. Стога аутор, током читавог текста докторске дисертације, на различите начине поставља питање и даје одговоре како се на равни текста уобличава слика о простору. Ваља притом имати на уму да одговори на постављене задатке укључују истраживање читавог дијапазона културних и духовних, али и идеолошких и политичких импликација. Природно, једном таквом покушају морало је претходити теоријско разматрање посвећено како општим принципима вербалног конструисања простора тако и неким специфичним околностима, проистеклим из чињенице да је конкретни простор којим је предмет Савићевог истраживања носилац вишеслојних значења, изведених из основних постулата предхришћанских и хришћанских светих текстова.

Савић је као свој истраживачки циљ, који је подробно теоријски образложио, поставио анализу текстуалних представа Свете земље у изворима јужнословенске провенијенције. Он полази од начела текстуализације простора (наратологија), да би се затим теоријске поставке прошириле увидима из других дисциплина, као што су антропогеографија и когнитивна психологија. Конкретни циљ дисертације је да покаже на које начине студије простора, постављене на конкретном изворном материјалу, могу помоћи у јаснијем сагледавању исказа текста.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Основна хипотеза дисертације је да текстуалне представе Свете земље имају различите културне, духовне и идеолошке импликације. Уочавање ових разлика заснива се на текстуалној и жанровској анализи списа о светим местима насталим на јужнословенском простору и хагиографских састава посвећених ходочашћима Светог Саве Српског. Изнети закључци се односе на више питања, почев од питања жанровског одређења наведених списа (иначе много дискутованог у стручној литератури посвећеној ходочашћима на простору Медитерана и књижевним традицијама које су из њих произлазиле), преко анализе функције ових списа до многоструких закључака изнете хагиографске анализе.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска теза Александра Савића подељена је на три дела. Први део чине врло амбициозно замишљена Уводна разматрања, конципирана као широко засновано теоријско објашњење његовог приступа проблему (Теоријски и тематски оквири) и детаљно разрађен приказ изворног досијеа. Почев од историјата идеје о Светој земљи, преко прегледа односа православних Јужних Словена у средњем веку према ходочашћу на Исток, Савић је веома исцрпно и акрибично представио историјат досадашњих истраживања и сазнања о односима између југоисточне Европе и Свете земље, укључујући теме које су биле предмет досадашњег научног интересовања и, посебно, различитост постојећих научних приступа проблему.

Детаљно разрађен приказ изворног досијеа постављен је на широку позадину историјата ходочашћа у Свету земљу у књижевним традицијама Медитерана. Из овако постављеног приступа проистичу одређена ауторова запажања која усмеравају дискусију о јужнословенском материјалу. Најпре се разматрају позноантички и раносредњовековни списи, на чијем се примеру проблематизује питање конвенционалне жанровске поделе на водиче и путописе, али и преглед западних и византијских ходочасничких списа, који омогућава јасније сагледавање изворног досијеа. У главним цртама, Савић је представио дијапазон облика које су, у интервалу од касне антике до освета модерног доба, попримале приповести о хришћанском ходочашћу у Свету земљу. Суочен са изазовом теоретизације питања жанра, пошао је од класификације према начелу да ли се одређени састав своди на маршруту и списак посећених места (проскинитари), или уз то сведочи и о личном доживљају ходочашћа. Лични доживљај путника, учесника у подвигу, несумњиво је у средишту занимања за литературу овог типа, те је предочаван на веома различите начине, у зависности, с једне стране, од општих тенденција у побожности епохе, а с друге, од учености, назора и претпостављене намере самога поклоника, односно, наратора.

Посведочени још у 4. веку – први у итинерару анонима из Бордоа, потоњи код Егерије – ови модалитети приповедања чинили су окосницу књижевности ходочашћа кроз читав период средњовековља. У овом сегменту се издвајају две основне категорије извора – списи о светим местима у ужем смислу и дела у којима се ходочашће и света места тематизују у оквиру веће целине. Савићева радна претпоставка је да се кроз анализу стратегија текстуализације простора може доћи до релевантних закључака о жанровској припадности текстова који су у фокусу његовог рада.

Реч је о изворима који потичу из православног миљеа словенског Југа, које дели на списе о светим местима и хагиографију. Тема текстуалног обликовања простора у јужнословенским списима о светим местима заснована је на анализи четири најважнија писана споменика: то су Слово о светим местима из Бдинског зборника, Спис о светим местима у преводу Константина Костенечког, Повест о јерусалимским црквама Никона Јерусалимца и Спис о светим местима Арсенија Солуњанина). Из ове анализе природно следи његово истраживање сложених питања жанра и функције јужнословенских списа о светим местима. У овој анализи, Савић је настојао да реконструише улогу коју су јужнословенски списи о светим местима играли у срединама у којима су настали, тако што је успео да препозна механизме помоћу којих је у одређеном од наведених текстова уобличена представа о Светој земљи као просторном ентитету. Како би се то постигло, аутор је проблем сагледао из две различите перспективе. С једне стране, проучио је основни текст и пратеће паратекстуалне елементе, у које се убрајају заглавља, предговори, записи на белинама итд, ослањајући своју анализу на испитивањима изнетих стратегија текстуализације простора. С друге стране, релевантне изворе он сагледава не само као писана сведочанства која сама по себи имају одређену комуникативну вредност већ и као конкретне преписе чије рукописно окружење уноси битан квалитет у покушај њихове интерпретације. Савић је стога анализирао репертоаре светих места, али и употребљена језичка средства којима је стваран утисак о њиховој међусобној повезаности, односно, припадности једном јасно дефинисаном подручју. Закључак до којег је довела ова анализа показује да сваки састав одликује особен приступ текстуализацији простора, сачињен од различитих стратегија које у збиру дају нарочит колорит одговарајућим просторним конструктима, било на маркоплану (*Terra sancta* у целини), било на микроплану (појединачна *loca sancta*).

Други део рада, и слободно би могли казати, истраживачки најзанимљивији, посвећен је хагиографији као крунском извору за тему ходочашћа. У фокусу Савићеве анализе простора ходочашћа у српској хагиографској књижевности, налазе се житија Светог Саве, посебно делови у којима су описана његова путовања ка светим местима. Аутор најпре анализира Савин итинерар (у првом случају у њему се разазнаје шест маршрута, у другом четири). Полазећи од Доментијановог описа, Савић ова обавештења срањује с Теодосијевом

метафразом; коначно, разматра интервенције које је Никон Јерусалимац начинио скраћујући Теодосијево житије за потребе Горичког зборника. На крају оба потпоглавља дискутује о принципима конструисања простора ходочашћа у хагиографији и указује на то да овај процес тече паралелно с конструисањем светости протагонисте, којем непосредно доприноси. Посматрање Савиних житија из угла његових знаменитих ходочашћа, постављено у теоријском кључу који је Савић доследно спровео у читавом раду, довело га је до занимљивог питања односа простора ходочашћа и простора Савиног чудотворења, односно, објашњења паралелизма између процеса хагиографског конструисања простора и књижевног конструисања светости јунака.

Идеолошко утемељење концепта Свете земље у Срба нераскидиво је везано за Савина путовања. Стога је тумачење степеница Савиног пута, сагледаног кроз три фазе које означавају Света Гора, Јерусалим и Синај, јасно показало да је у овим списима ходочашће представљено у служби личног обожења и колективног спасења. У томе смислу, Савић сагледава Савина ходочашћа у ширем контексту његовог гравитирања ка Истоку; она су директан наставак процеса који је отпочео одласком на Свету гору, где је направио први корак на путу личног духовног усавршавања, али и колективног спасења пастве; у питању су, како је показано, две стране истог феномена у којем је садржана једна од кључних порука Савиних житија. На тај начин, простор Свете земље, у који хагиографи уносе специфичну династичку компоненту (уписивање у поменике, задужбине) поприма незанемарљиве идеолошке, односно, политичке импликације.

Савићева размишљања о рецепцији Савиних ходочашћа заснована су на анализи утицаја слике о Светој земљи коју су конструисали Савини хагиографи на касније нараштаје српских читалаца и поклоника ходочашћа у Свету земљу. Обавештења Даниловог зборника наводе на закључак да су канонизоване успомене на Савина ходочашћа имале важну улогу у обликовању касније представе о светим местима; поклоничко путовање било је начин да се последује не само Христу већ и Сави, који је „децу отачаства“ увео у Свету земљу и учинио их њеним „наследницима“, обезбедивши им место у заједници православних народа.

Последњи део рада чине закључна разматрања у којима се конструише слика Свете земље у политичко-теолошкој перспективи и постављају обриси даљих праваца истраживања које је ова студија покренула.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација кандидата Александра Савића успешно је испунила свој основни задатак да утврди како се на равни текста уобличава слика о простору на примеру ходочасничких списа и хагиографија насталих кроз читаво вишевековно раздобље на јужнословенском простору. Његов закључак, вишеструко поткрепљен приложеном анализом, указује на динамику настанка и рецепцију

ових текстова. Савићев покушај да сагледа ширу слику коју наведени извори нуде – природу односа према Светој земљи на овим просторима – почива на предложене три основне перспективе из које је могуће сагледавати природу односа према Светој земљи. Она је доживљена као циљ ходочасничких путовања, као област посебних побожних дела попут подизања задужбина, што је најчешће саставни део владарског програма, али и својеврсне духовне и материјалне размене која је обележила период позног средњег века.

6. Закључак

Имајући у виду све наведено, комисија је дошла до закључка да дисертација кандидата Александра Савића представља драгоцен оригиналан и самосталан научни допринос, те да је израђена у свему према одобреној пријави. Сходно томе, слободни смо да препоручимо ову дисертацију за јавну одбрану.

Београд, 14. новембар 2022.

Чланови комисије:

проф. др Миодраг Марковић

проф. др Ирена Шпадијер

проф. др Небојша Порчић

проф. др Смиља Марјановић Душанић
(ментор)